

MA'NAVIY INTELLEKT BORASIDAGI PSIXOLOGIK NAZARIYALAR TAHLILI**Mirxoliqova Charos Xabibullaevna****Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlar tayyorlash instituti Boshqaruv
mahorati va yetakchilik ko'nikmalarini rivojlantirish kafedrası mudiri Phd****<https://doi.org/10.5281/zenodo.14915428>**

Zamonaviy intellekt tadqiqotlaridagi muhim tendensiya - bu intellektning kognitiv jihatini tahlil qilishdan uning ma'naviy asosini o'rganishga o'tish, xususan, «ma'naviy intellekt» (spiritual intelligencye, yoki SI) tushunchasini qo'llashni nazarda tutadi. Ma'naviy intellekt o'z-o'zidan xabardorlik, sodir bo'layotgan voqealarga ijodiy yondashuv, donolik, "nima uchun" degan savolni berishga tayyorlik va hokazo kabi bir qator o'ziga xos fazilatlarida namoyon bo'ladi va shu bilan hayotni chuqur tushunish darajasida yashash istiqbolini ta'minlaydi. Ma'naviy intellekt hayot va o'lim, yaxshilik va yomonlikning ekzistensial muammolarini hal qilish, azob-uqubat sabablarini va umidsizlikka qarshi kurashish vositalarini izlash bilan shug'ullanadi [5].

X.Gardner yettita intellekt turini (lingvistik, mantiqiy-matematik, musiqiy, tana-kinestetik, fazoviy, shaxslararo va shaxslararo ichki intilish) ajratib [2], keyinchalik o'z izlanishlarida qo'shimcha intellekt turlarini, shu jumladan ma'naviy intellekt turlarini [3] kiritishni zarur deb hisobladi.

Gardner ma'naviy intellektning uchta jihatini ajratib ko'rsatadi:

- 1) kosmik yoki ekzistensial masalalarni hal etishga qaratilganlik (inson va koinot o'rtasidagi bog'liqlik, o'lim tabiati, mifologiya, din va san'atni hayotning mazmuni to'g'risidagi ma'lumotlar manbai sifatida tushunish);
- 2) ongning o'zgargan holatlariga erishish (trans, ekstremal hodisalar ta'siri ostida "eng yuqori" tajribalar, san'at asarlarini idrok etishda jadal estetik tajriba);
- 3) boshqa insonlarga ta'sir qilish (boshqa insonlar bilan ularning ma'naviy yuksalishi va birlashishi uchun muloqot qilish).

Gardner pozitsiyasining evolyusiyasi o'ziga xos qiziqishni uyg'otadi.

Ko'rinishidan, "ma'naviy intellekt" tushunchasining mazmuni muammoli ekanligini anglab, oxir-oqibat u undan voz kechishni va ma'naviy sohani "borliqning cheklangan masalalarini" hal qilishga qaratilgan ekzistensial intellektga kiritishni taklif qiladi. R. Emmons "ma'naviy intellekt" ni insonlar o'z hayotining umumiy sifatini yaxshilash, uni yanada mazmunli, samarali va baxtli qilish mexanizmi sifatida belgilaydi.

Biroq, Emmons nazarida, ma'naviy intellekt - bu hayotiy vazifalarni har kuni hal qilish va maqsadlarga erishish uchun ma'naviy axborotdan moslashuvchan foydalanishni ta'minlovchi vositadir [10].

Emmons ma'naviy intellektning o'zaro bog'liq bo'lgan beshta tarkibiy qismini ajratib ko'rsatadi:

- 1) transsendensiya qobiliyati (insonga o'zining tabiat, insoniyat bilan birligini his qilish, mumkin bo'lgan tajriba sohasidan imkonsiz tajriba sohasiga o'tish imkoniyatini beruvchi oliy tajribalar sohasiga ongning odatiy va jismoniy doirasidan tashqariga chiqish imkoniyati);
- 2) ongning yuksak ma'naviy holatlariga kirish qobiliyati (o'zini anglashning yuqori darajasiga erishish, ya'ni jadal qadriyatli -mazmun bilan to'ldirish);
- 3) kundalik tajribani muhim deb bilish qobiliyati (o'zining kundalik vazifalari, munosabatlari va maqsadlarini oliy, muqaddas qadriyatlar sifatida baholash);

4) hayotiy vazifalarni hal etish uchun ma'naviy zahiralardan foydalanish qobiliyati (aql, iroda, burch hissi va boshqalar kabi o'zining ichki ruhiy imkoniyatlaridan foydalanish hisobiga qiyin va og'ir hayotiy vaziyatlarni samarali hal etish);

5) insoniy xulq-atvorni amalga oshirish qobiliyati (kechirish, minnatdorchilik, kamtarlik, rahm-shafqat va h.k.).

K. Nobl Emmons tomonidan taklif etilgan ma'naviy intellektlar ro'yxatiga yana ikkita intellektni qo'shadi:

1) jismoniy voqelik odamlar ongli yoki ongsiz o'zaro munosabatda bo'ladigan kengroq ko'p o'lchamli voqelikka kiritilganligini anglash;

2) nafaqat shaxsiy farovonlikni, balki ijtimoiy foydani ham nazarda tutuvchi ongli ravishda psixologik salomatlikka intilish [4].

Nazariyada Nobl ma'naviy tajriba fenomeni sifatida muhim rol o'ynaydi. U ma'naviy tajribani o'zini o'zi his qilish va o'zini idrok etishda uzoq muddatli ijobiy o'zgarishlarga, shuningdek, boshqa odamlar bilan samarali munosabatlarni o'rnatish qobiliyatini oshirishga olib keladigan voqealarni kristallash tajribasi bilan bog'laydi.

D.Zohar va Y.Marshall IQ (intelligencye quotiyent) va EQ (emotional quotiyent) ga qo'shimcha ravishda ma'naviyat koeffitsiyenti tushunchasini kiritadilar. Ma'naviy intellektning yuqori darajasi mazmun va qadriyatlar muammolariga murojaat qilish va ularni hal etish bilan shug'ullanish imkonini beradi; o'z xulq-atvorlari va hayotini kengroq va boy mazmunli kontekstda anglash; o'zi uchun eng muhim hayot yo'lini belgilash [6].

Zohar va Marshall ma'naviy intellektning quyidagi belgilarini sanab o'tishadi:

- moslashuvchan bo'lish qobiliyati (o'z-o'zidan moslashuvchan);
- o'zini o'zi anglashning yuqori darajasi; azob-uqubat bilan yuzma-yuz uchrashish va bunday tajribadan kelgusida foydalanish qobiliyati;
- og'riq bilan uchrashish va og'riqni yengish qobiliyati;
- sezuvchanlik, uzoqni ko'ra bilish va qadriyatlar bilan bog'liq yuqori hayot sifati;
- keraksiz zarar yetkazishni istamaslik;
- turli narsalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rish imkoniyati (xolizmga moyillik);
- «nima uchun?» yoki «nima bo'lsa?» degan savol berish va ularga fundamental javoblar izlash istagi;
- shartlarga (urf-odatlar, an'analar, xulq-atvor qoidalari va shu kabilarga) qarshi turish imkoniyati.

F.Voganning fikricha, ma'naviyat har qanday insonga xosdir, chunki ma'naviy intellekt har qanday madaniyatda sevgi, donolik va o'z axloqiy ideallariga amal qilish tarzida namoyon bo'ladi.

U ma'naviy intellektni quyidagicha belgilaydi:

- a) ekzistensial masalalarni chuqur tushunish qobiliyati;
- b) ongning turli qatlamlariga (darajalariga) kirib borish qobiliyati;
- s) ruh borliqning asosi yoki evolyusiyaning ijodiy hayotiy kuchi ekanligini anglash [1].

Vogan ma'naviy intellektning mohiyatini tahlil qilib, "ma'naviy tajriba" toifasidan foydalanadi va uning transsendental tomonini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, ma'naviy tajriba shaxsning integratsiyalashuvi va transformatsiyasi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu esa psixologik o'sish, salomatlik va farovonlikka olib keladi hamda deskstruktiv xulq-atvor ehtimolini kamaytiradi.

G.V.Ojiganova ma'naviy intellektning mavjud nazariyalarini umumlashtirib, uning quyidagi jihatlarini ajratib ko'rsatadi [9]:

-ekzistensial (erkinlik, azob-uqubat, o'lim kabi ekzistensial voqelik bilan yuzma-yuz uchrashish qobiliyati; hayotiy mazmunlarni izlash);

-ma'naviy (muhabbat, rahm-shafqat, do'stlik, insoniy xulq-atvorga bo'lgan qobiliyat);

-mental, shu jumladan kreativlik (aqlning ochiqligi, narsalarni haqiqatdagidek ko'rish qobiliyati, sezgi va oldindan ko'rish qobiliyati, bilimning turli turlaridan foydalanishga tayyorlik);

-o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi nazorat qilish (murakkab muammolarga duch kelganda ichki xotirjamlik va muvozanatni saqlash qobiliyati);

-transsendent (ongning yuqori holatlariga erishish va sodir bo'layotgan voqealarni anglash chegaralarini kengaytirish qobiliyati).

Ma'naviy intellekt tushunchasi munosabati bilan G.V.O'jiganovanning ma'naviy qobiliyatlari konsepsiyasini eslatib o'tish lozim [8]. U taklif etayotgan ma'naviy qobiliyatlar modelida ma'naviy intellektning asosiy atributlari (ma'naviy-qadriyat va transsendent komponentlari) bilan bir qatorda insonning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini o'z ichiga olgan, ularning namoyon bo'lishining yuqori darajasini qamrab oluvchi psixik jihat ham taqdim etilgan.

Shunday qilib, ma'naviy intellekt kognitiv qobiliyatlarga emas, balki aqlning alohida shaklidir, chunki u diniy e'tiqoddan to donolikgacha bo'lgan shaxsning turli ma'naviy zahiralaridan foydalangan holda hayotiy muammolarni hal etishga qaratilgan.

Ma'naviy intellektning o'ziga xos xususiyatlari eng yuqori ("eng yuqori") psixik holatlarga tayanish bilan bog'liq bo'lib, shaxsiy ahamiyatga ega maqsadlarga erishishda ma'no va mazmunlar (birinchi navbatda hayotning mazmuni) bilan ishlashga qaratilgan va o'zini o'zi anglash va uning yuqori darajasini nazarda tutadi. Biroq, keyingi munozaralar uchun quyidagi muammo dolzarb bo'lib tuyuladi: ma'naviy intellekt mustaqil aql turimi yoki ma'naviy tarkibiy qism insonning tabiiy intellektining tuzilishida aks etadimi? Oxirgi pozitsiyaga rioya qilish uchun ba'zi asoslar mavjud, masalan, shaxsning ma'naviy tajribasining, shu jumladan qadriyatlar yo'nalishlarining, o'smirlik davrida intellektual iqtidorni rivojlantirishda [7] va intellektual faoliyatning yuqori shakllarini shakllantirishda [8] asosiy ahamiyati namoyish etildi.

Keltirilgan fikrlardan ko'rinadiki, shaxsdagi ma'naviy intellektning rivojlanishi uning ma'naviy qobiliyatlarining taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Shuning bilan birga inson ma'naviy qobiliyatlarining muhim kursatkichi uning intellektual salohiyati va bilim darajasi bilan belgilanishi ko'rsatib o'tiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. David Vogan, "The character table for E8" Notices Amer. Math. Soc. 54 (2007), no. 9, 1122–1134
2. Gardner H. Frames of mind: The theory of multiple intelligences. — L. : Heinemann, 1983.
3. Gardner H. Intelligence reframed. — N.Y. : Basic Books, 1999.
4. Noble K. Spiritual intelligence. A new frame of mind // Advanced Development Journal. — 2000. — № 9. — P. 1—28.

5. Sisk D. A., and Torrance, E. P. Spiritual Intelligence: Developing Higher Consciousness. Buffalo, NY. — Creative Education Foundation, 2001.
6. Zohar D., Marshall I. Spiritual Intelligence: the Ultimate Intelligence. London: Bloomsbury Publishing, 2000.
7. Ларионова Л. И. Культурно-исторические факторы развития интеллектуальной одаренности. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011.
8. Ожиганова Г. В. Духовные способности как ресурс жизнедеятельности. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2016.
9. Ожиганова Г. В. Зарубежные концепции духовного интеллекта // Психология интеллекта и творчества: традиции и инновации. Материалы Всероссийской конференции, посвященной памяти Я. А. Пономарева и В. Н. Дружинина / Отв. ред. А. Л. Журавлев, М. А. Холодная, Д. В. Ушаков, Т. В. Галкина. — 2010 б. — С. 236—246.
10. Эммонс Роберт А. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности / Роберт А. Эммонс ; [Пер. с англ. А. В. Лызлова] ; Под ред. [и с предисл.] Д. А. Леонтьева. - Москва : Смысл, 2004. - 414 с.

INNOVATIVE
ACADEMY